

ALFEDANS OG HEKSERING

I. NYERE RATIONELLE FORKLARINGER PAA HEKSERINGENES OPSTAAEN

Hekseringene synes ikke at have beskæftiget de antike forskere. Fra først af blev disse ringe i græsset vel udelukkende tilskrevet overnaturlige hændelser, og ikke mindst den nøgne zone inden i eller umiddelbart ved ringen inspirerede fantasien. Den mest nærliggende forklaring maatte være, at de opstod, hvor sagnvæsener havde danset og med deres fødder trampet vegetationen ned (eller afsvedet den).

Nærmere nutiden blev mere naturlige årsager udpeget, men man interesserede sig stadig mest for at tolke ringenes og den nøgne zones fremkomst og tilskrev ikke de svampe, der skød frem paa stedet, nogen betydning – netop fordi man ikke var klar over, at myceliet breder sig koncentrisk udefter.

Som årsager nævnes adskillige ting, der bevæger sig i kreds eller har et ringformet omrids. Saa tidligt som i 1563 var englænderen W. Fulke¹ inde paa, at hekseringene ikke kan skyldes alfers dans, men lynild. Denne opfattelse harmonerede godt med oldtidens, at svampe og specielt trøfler laves af eller under tordennejr,² og var i og for sig nærliggende, idet græsset inden for ringen er ligesom afsvedet, og kun lynilden syntes at kunne komme paa tale. Desuden mente man, at lynet som al anden

ild bevægede sig i cirkler (hvirvler) og brændte mere i ydersiden end i midten. At græsset de følgende aar skød frodigere frem, netop hvor man mindst skulle vente det, nemlig i kanten af den afsvedne plet, havde man ogsaa en sandsynlig forklaring paa: asken af græsset gødede det nye græs, som derfor blev mere frodiggrønt og højere, eller jordbunden *having been highly improved with a fat sulphureous matter (recieved from the Lightning)*, som kemi-professoren i Oxford Robert Plot skriver i første kapitel af sin *The Natural History of Staffordshire* (1686). Dog gaar Plot ikke ubetinget ind for lyn-teorien, thi *that they [elves, fairies] dance in such rings we have ample Testimony from divers good Authors*. Han er i det hele taget stærkt i tvivl: *If I must needs allow them to cause some few of these Rings, I must also restrain them to those ... that are bare at many places like a pathway; for ... the others more natural causes may be probably assignes*.

I *Natural History of Wiltshire*, skrevet mellem 1656 og 1691, sammenligner John Aubrey ligesom Plot (1686) hekseringenes opstaaen af lynild med ringormes fremkomst: *a Disease that creeps on in the out parts, the middle growing well; these circles ... perhaps extend themselves in the like manner*. – Havde de to forskere erkendt, at sygdommen ringorm ligeledes skyldes en svamp (*Trichophyton* sp. og andre), ville de være rykket fænomenets opklaring et godt stykke nærmere.

Häxring på en gräsmatta. Foto: Michael Krikorev.

”Lyn-teorien” blev en af eftertidens mest populære teorier, citeret gang paa gang lige til første halvdel af det 19. aarh. Saaledes skrev Erasmus Darwin 1790 i sin *Botanic Garden: So from dark clouds the playful lightning springs, Rivers the firm Oak, or prints the Fairy Rings*. Hos almuen levede tydningen videre til midten af forrige aarhundrede, f.eks. i Tyskland³ og Frankrig.⁴ *Landmanden tror, at Hekseringe skyldes Lynstraalen, fordi Midten derafer lysere end Græsset i Nærheden, som blev skaanet og ikke fik et forbrændt Udseende* (1839).⁵ Forestillingen er ogsaa optegnet af E. Rostrup.⁶

Flere forfattere var altsaa rigtigt inde paa, at et eller andet maatte have gødet jorden i midten af ringen. Aubrey (1656ff.) mener, at hekseringe opstaar, naar *frugtbar damp bryder ud af jorden*; men ligesom røgen fra en tobakspibe kun tilfældigvis danner ringe, saaledes ogsaa her – derfor ses de kun hist og her paa markerne. Som ”bevis” anfører han, at naar grønsværen i ringen graves op, er græsroddeerne taagegraa og uden muld.⁷ Hans landsmand Martin Lister skriver 1674, at hekseringe opstaar af kvægets

fæces og urin, naar de om vinteren æder af samme høstak, *for their heads meeting at the hay as the center, and their bodies representing as it were so many radii ... their dung and urin falling always from them in due distance, and fertilizing the ground in a more than ordinary manner by the largeness of the quality*. Men ”others thought”, at de maa skyldes regnvand blandet op med forraadnet hø, som siver ned omkring høstakken og gøder jorden i en cirkel.⁸ Ogsaa Linné nævner, at hekseringene kunne fremkomme, hvor heste havde urineret, eller hvor der i øvrigt var særligt mange frugtbare og nærende stoffer i undergrunden.⁹ R. Westenhoff (1859)¹ mente bl.a., at de viste sig, hvor høstakke havde staaet paa marken i regnfuldt vejr, eller græsset var visnet under dem.

Det er karakteristisk for datiden, at baade lærde og lægfolk nøjedes med at spekulere og

¹ Westenhoff: *De Kol- of Heksenringen ook wel Tooverkringen genaamd*. Groningen 1859.

ikke anstillede lokale undersøgelser. ”Høstak-teorien” kunne ikke holde stik, fordi mange ringe maaler fem meter eller mere i tværmaal, og andre gaar tværs gennem hegn eller kun er faa centimeter brede.

Ogsaa andre ”naturlige” forklaringer savnede i høj grad sansen for logik og konsekvens. Førnævnte Lister fremsatte saaledes den formodning, at i hvert fald nogle hekseringe maatte skyldes muldvarpe, der ledet af et instinkt arbejdede i cirkler eller opførte sig saadan i parringstiden. Den ekstra store frø-dighed kunne skyldes muldvarpenes ekskrementer. I 1717 fremsatte botanikprofessoren i Cambridge Richard Bradley den teori, at myrerne i deres underjordiske gange sønderdelte mulden til et fint pulver, og at denne muld gav særlig grøde til vegetationen over jorden.¹⁰ Omvendt kunne steriliteten tilskrives, at insekter inden for cirklen formerede sig kolossalt og gnavede planternes rødder over.¹¹

Bradley motiverede ogsaa en ”snegle-teori”, idet han pegede paa, at snegle foretrækker at krybe frem over kort græs:

It is their manner, when they generate, to take a large Compass upon the Ground, and meet one another; thus I have seen them creep into a Circle for more than half an Hour, going over the same Ground at least twenty times ... leaving upon the Grass a vis-cous shining Matter.

Naar denne slimede sti raadner, fortsætter han, frembringes rimeligvis de svampe, som vokser i kredse.

Mere rationelle forklaringer gik ud paa, at ringene opstod, hvor uøvede landmænd saede græsfrøet med kredsformede haandbevægelser, eller hvor hvirvelvinde fik frøene til at leje sig saadan paa ageren (Tyskland).¹² Et sted i Østjylland saas aar ud og aar ind en rundkreds omkring en hyldebusk som naar en hest løber rundt i tøjrslaget,¹³ og

1875 optegnede E. Rostrup fra Sjælland (Ledreborg) den opfattelse, at svampe og specielt champignoner skyder frem i køernes tøjrsdrag paa marken og i skove, hvor dyr løber efter hinanden i kredse. Et sted i Tyskland mente man, at hekseringe skyldes spor efter en tøjret ged.¹⁴

Paa den nordlige skraaning af en aas, der fra Keldby Nor strækker sig østpaa gennem Møn, ses (1925) i grønsværen en ellipse dannet figur, hvor græsset har en mere mørkegrøn farve end det nærmeststaaende. Nogle hævder, at ringen skyldes en hest, som i voldsomt regnskyl travede rundt i tøjret, æltende jord og gødning sammen. Men det modsiges af, at figuren ikke er cirkelrund, desuden ville den i saa fald være forsvundet i løbet af et par aar, medens denne ring har været iagttaget mangfoldige aar. Om denne heksering fortalte man i meddelerskens barndom følgende sagn:

For mange aar siden boede der paa Gammelborg en ond borgfrue. Hun drev sin ondskab saa vidt, at hun paa skraaninger og aase ved borgen lod opstille et stort kar; heri opsamledes blod, afhuggede hoveder og lem-læstede kroppe fra de stakler, der vakte hendes vrede og derfor blev henrettet. Til sidst løb karret over og vædede det omkringstaaende græs, som siden den tid har haft den mørkegrønne kulør.¹⁵

Shakespeare røber i sin digtning et nøje kendskab til datidens alfetro og almuens meninger om hekseringene. I *The Tempest* (1611), 5. akt, 1. scene, lader han alferne danne svampe ved midnat:

... you demi-puppets, that
By moonshine do the green sour ringlets
make,
Whereof the ewe [faar] not bites, and you
whose pastime
Is to make mid-night mushrooms, ...

Tilsvarende i *Merry Wives of Windsor*. Anede han sammenhængen mellem heksering og

svampevækst? Næppe – der var enten tale om en tilfældighed eller et ”digterisk klarsyn”.

Mod slutningen af 1700-tallet studerede James Hutton jorden under ringene, men kunne ikke finde årsagen. Han bemærkede myceliets frugtlegemer i periferien, men tilskrev dem ikke nogen betydning.¹⁶

Den første forsker, som knytter hekseringe og svampe i en årsagssammenhæng, er lægen William Withering. Hans objekt *Marasmius* hører til de almindeligste blandt hekseringdannende svampe. I 3. udgave af *A botanical arrangement of british plants* (1796, bd. IV, s. 222) skriver han:

Jeg er overbevist om, at de nøgne og brune eller tætbevoksede og grønne cirkler paa græsgangene, som kaldes *fairy rings*, skyldes forekomsten af denne svamp (*Agaric*). Hvor ringen er brun og næsten nøgen, kan man ved at opgrave jorden ... finde svampens graalighvide mycelium, men hvor græsset atter er blevet grønt og rankt, findes aldrig svampetraade i jorden.

Den første biologisk rigtige forklaring synes dog at være fremsat 1807 af W. H. Wollstone.¹⁷

II. SAGNMOTIVET ”NØGEN PLET”

Græsset som saadant blev tillagt diabolske kræfter. Naar græs rives op med rode, skal man spytte paa voksestedet (snyt som apotropæum), ellers kan nyt græs ikke gro frem.¹⁸ Græs fra tre mands markskel er særligt velegnet til at hekse med.¹⁹ Man blev synsk, naar man holdt græstørv over hovedet nytaarsaften,²⁰ og æder hunden græs, er det bl.a. et dødsvarsel.²¹

Naar kornet spirer paa ageren om foråret, kan der fremkomme en gold plet. Faar pletten efterhaanden form som et gravsted, er en person

i ejerens hus feig, d.v.s. dødsmerket (Norge).²² I det nordlige Skotland undlod mange bønder at dyrke et hjørne af marken det var til ”Aul man” (djævelen).²³ Ligesaa i det nordlige Indien, hvor smaa felter af kornmarken ofte lades udyrket som fristed for aanderne.²⁴

Et sagnmotiv, der har mange lighedspunkter med hekseringtroen, synes at have sin nordgrænse og være særligt befæstet i Danmark: græsset visner paa steder, hvor ugudelige hændelser foregik, og mørkets magter færdedes. Den visne plet, ring eller stribe omtales i talrige danske stedsagn og er vel for størstedens vedkommende sekundære ”tolknings-sagn” (fænomenet krævede en forklaring), men viser ogsaa, at en heksering-troen nærtstaaende forestilling har været meget udbredt herhjemme.

Allerede hos Saxo (ca. 1200) møder vi den forestilling, at varmen fra en helts krop kan ødelægge vegetationen; det hedder i Stærkodders sang bl.a.: *Teste loco, qui me stomacho linquente peresus / non parit arenti redivivum cespite gramen*.²⁵

Hvor paa tuer
jeg saaret laa,
siden man skuer
ej græsgrønt straa,
saa mine tarme forbrændte jorden,
aldrig udslattes det spor i Norden
af heltes ild!
N. F. S. Grundtvig's oversættelse.²⁶

Fager mø
jeg modig værnede,
brødre syv
i græsset bed.
Jorden dér
mit blod fik drikke,
aldrig græs
der groede siden.
Fr. Winkel Horn's oversættelse.²⁷

Fra Sverige kendes et sagn om Werland (Vøland) Smed – ”en troldkarl” – at hvor han

dræbte kongens unge sønner, vil intet græs gro.²⁸ Paa Færøerne viser fodspor i klipperne, hvor kæmpen Tórir løb, og paa den holm, hvor han sloges med øboen Óli, saa jorden blev revet op, ville der siden ikke vokse græs, skønt hele holmen ellers har et tæt græstæppe fra øverste klipperyg til havet.²⁹ Tilsvarende sagn er optegnet i England;³⁰ saaledes spiredede et aar derefter intet græs, ingen urt, hvor sagnhelten Llew Llaw Gyffes traadte.³¹

Ängsälvor av Nils Blommér, 1850.

III. SVAMPENES DIABOLSKE NATUR

Svampene har i mellem- og nordeuropæisk overtro spillet en ikke ringe rolle. Særlige forhold gjorde, at man næsten overalt knyttede dem til trosforestillinger om underjordiske eller diabolske væsener (alfer, hekse, trolde) og gav dem navne i overensstemmelse dermed: troldhat, paddehat, hekseæg, satanssvamp, troldsmørsvamp, troldkoste.³²

Lægfolk hæftede sig især ved følgende ting:

1. Frugtlegemernes ofte pludselige, uventede og hurtige fremkomst og lige saa bratte og sporløse forsvinden;
2. frugtlegemernes tilholdssted i mørke, paa adsler, ekskrementer, raadne stubbe etc.;
3. frugtlegemernes ofte antropomorfe eller fantastiske former (lever, tunge, penis, æg o.s.v.), samt adskillige arters optræden i kredse ("hekseringe", "alfedans");
4. mange arters giftvirkning – at netop de smukkeste arter lokkede folk i fordærv, blev tolket som noget dæmonisk ved hele svamperiget;
5. svampene mangler de fleste kendetegn for "normale" planter: bladgrønt, grene, blade, blomster, frø ect.

Alfetroen og heksetroen er blandet sammen i svampenes folklore, men den førstnævnte turde være ældst. Alferne fejrer deres

store fester under hatsvampe (Tyskland);³³ dværge bor under dem og aander alle mulige sygdomme på folk, der sætter sig derover (Estland).³⁴ Hos Shakespeare er det et hold vætters tidsfordriv *to make mid-night mushrooms*. Vokser der paa aaben plads i skoven særligt mange farveskønne svampe i ring, er det heksenes danseplads, thi hvor de træder, skyder giftige vækster op (Tyskland).³⁵

IV. ALFETRO BLIVER TIL HEKSETRO. DANSEN

Alfefolkets dans har sin mytologiske pendant i antikkens nymfer, men man kendte ikke diminutive naturvæsener svarende til den nyere tids forestillinger om alfernes udseende; en saadan tro er ogsaa ukendt i Orienten. I Indien ses efter regn ikke sjældent ringe i græsset, men der er ingen tro knyttet til dem. Dværgene spiller derimod en rolle i hindu-mytilogien og afbildes i relief på templerne. Siwa ledsages af en livvagt af dværge – en af dem, den firbenede Bhringi, danser svævende let.³⁶

Det er en over halvandet hundred aar gammel teori, at alferne og specielt "the fairies" er resterne af et forhistorisk dværgfolk, Nordeuropas oprindelige beboere, som lige til nutiden

Älvalek av August Malmström, 1866.

har holdt sig skjult i underjordiske hytter eller paa afsides steder.

Criirie skriver i *Scottish Scenery* (1803), at det, der inspirerede til alfesagnene, var eksistensen af *dispossessed aboriginals dwelling in subterranean houses, in some places called Pit's houses, covered with artifiical mounds*.³⁷ Denne hypotese støttedes siden af flere forskere. Herhjemme skrev H. F. Feilberg: *det er altid muligt, at en dværgagtig folkestamme, der har efterladt sig jordboliger i Irland og Skotland, har sat dunkle spor i folkets mytiske sagn*.³⁸ Men først den britiske etnolog Margaret Alice Murray satte teorien i system med værkerne *Witch-Cult in Western Europe* (1921) og *The God of the Witches* (1931). I den første undersøgelse skriver hun bl.a. s. 238: *I suggest that the cult of the fairy or primitive race survived until less than three hundred years ago, and that the people who practised it were known as witches*.

Stadig ifølge Murray tilbød pygmæfolket i den yngre stenalder "den hornede gud" (= djævelen) og blev fordrevet under fremmede

stammers invasion; dets stadig færre efterkommere kaldtes under litterær paavirkning (især Shakespeare's digtning) alfer, længere frem mod nutiden hekse. Alfefolkets skræk for jern skyldes, at deres primitive samfund ikke kendte brugen af metaller.³⁹

Imidlertid er en saadan europæisk pygmærace, saa vidt vides, ukendt for både antropologerne og arkæologerne, saa hele teorien synes at være temmelig subtil. Arne Runeberg stiller i 1947⁴⁰ det spørgsmaal, om ikke i hvert fald nogle af "alferne" var maskerede hekse fra en "magisk cirkel" (saadanne eksisterer endnu i England!), der viste sig som "aander" for aspiranterne til kulten. Denne tolkning finder han i det mindste mere sandsynlig end Murray's teoretiske godkendelse af et forhistorisk dværgfolks eksistens i vor verdensdel lige til det 17. aarh.

I første instant kan teorien være udsprunget af ønsket om at give en forklaring paa arkæologiske fund. Stenalderens redskaber blev tydet som overnaturlige væseners frembringelser. I

mange lande mente man, at ruiner, stensætninger etc. var bygget af ukendte og uddøde forfædre, aander eller kæmper. Saaledes hedder det i det sydlige Indien, at forhistoriske ruiner skyldes en dværgrace, der var for lille og svag til at tumle med de store sten. Nord-europæisk almue knyttede megen overtro om onde væsener til arkæologiske stensætninger i cirkelform.⁴¹

Troen paa disse naturvætter gaar da rimeligvis tilbage til bronzealderen, maaske endnu længere. Feilberg mente, at alferne (alverne) er omtydede guder. En stor part af troen paa dværge, huldre, nisser, alfer, genfærd og drager maa have sit udspring i en ældgammel fædre- eller døds-kult. De døde var ikke udslettet, men besøgte slægtens bosteder eller dansede på højene juleaften samt modtog ofre fra de levende. Mangelfuld respekt for de dodes fred straffedes med sygdom, ulykke og misvækst.

Nordboernes tro paa alfer (alver) i folkevandringstiden dokumenteres af 22. kapitel i *Kormarks Saga*, der omtaler ofringen af en okse til dem. Edda'erne nævner alverne næst efter guderne. Paa Island ofrede man regelmæssigt til dem (alveblót) baade ude og inde. Snorre (ca. 1100) beskriver Alvheim, som ligger ets-teds højt oppe i luften og bebos af lyse lette væsener. Men allerede tre aarhundreder senere var forestillingerne herom gaet halvvejs i glemmebogen. Paa Island blev alferne efterhaanden kaldt "de underjordiske", i Norge levede mindet videre i navnet alvadanser om visse stensamlinger. At alferne oprindeligt var de dodes genfærd, synes ogsaa bekræftet af den ældre litteraturs beretninger om folk, der efter døden forvandles til alfer. Der foreligger intet om, at de oldnordiske alfer dansede. Denne forestilling skyldes vel naturmytiske folkeviser og legendemotiver, som efterhaanden blev rigt varieret i sagnene. Forestillingen om deres dans, mener Emil Birkeli, kan skyldes de kultiske danse, som opførtes paa eller

ved gravhøjene.⁴² Thi at de døde danser, troede man allerede i oldtiden; beretninger herom haves fra de fleste europæiske lande lige til nutiden.⁴³

Ord som Alvheim og Fairyland synes at være minder om et prækristent "Hades" over eller under jorden, hvor de døde (eller deres aand, sjæl) levede videre i et tidløst rige. Efter Ansgar – da fædre-kulten begyndte at gaa i opløsning – blev de døde efterhaanden opfattet som "hedninger" (modsat de i troen henfarne) og jævnført med troldske, ondsindede naturvætter. De dodes dance macabre er farlig for levende mennesker, som risikerer at blive draget med ind i kredsen – et træk, som genfindes i nyere tids tabutro om hekseringene. Middelalderen henlagde dødedansen navnlig til kirkegaardene; et levende menneske, som blev tvunget til at danse med, maatte dø inden aarets udgang. Og ligesom dæmoner kunne de døde ramme uforsigtige mennesker med sygdomme o.a. I det skotske højland sagde man, at den afdødes sjæl holdt til i en Fairy Hill (f.eks. ved Aberfoyle) – *and for that end ... at Mote or Mount was dedicate beside every churchyard to receive the souls till their adjacents bodies arise, and so became as a Fairy Hill* (1691).⁴⁴

Alfer og hekse har næppe samme mytiske oprindelse; alfetroen er ældst. De mange fælles træk i folkloren skyldes en grundig sammenblanding af alfer og hekse, som ikke mindst digtningen er ansvarlig for. Moderne børneeventyr og tegneserier skildrer alferne som puslinger, der danser i maaneskin eller, hvis det er mørk nat, med Sankt Hans orme som lygter, omkring en hatsvamp, der agerer bord eller musiktribune. Dette er folkløris-tisk ukorrekt, for saa vidt som medlemmer af alfefolket, f.eks. huldre, ellepiger, hylde-mor og mosekone ogsaa blev opfattet som værende af næsten normal menneskestørrelse. Shakespeare kalder alferne "demi-puppets"; hans alfe- og feskikkelser i bl.a. *A Midsummer*

Night's Dream (1595) paavirkede eftertidens billede af disse overnaturlige væsener og gav overtroen paa dem et nyt indhold.⁴⁵

I den oldnordiske alfetro skelnes der mellem gode lysalfer og onde svartalfer henholdsvis over og under jorden (i særlige høje). Først i nyere tid forvandles de til smukke elver, elfvor eller ellefolk (forbindelsen med elletræet beror paa folkeetymologi). Men som de dødes aander røber disse naturvætter fortsat trang til samkvem med menneskene. Dansk folketro skelner ret skarpt mellem bjergfolk og ellefolk.

Alferne maa *nærmest betragtes som en særform for [natur]vætter med dans som speciale*.⁴⁶ I svensk folkløse ansaa man dem for at være smaa luftige sjælvæsener med menneskelignende træk – omtrent som dukker –, der ved fuldmaane myldrede op af jorden for at danse. Saa længe man lod dem i fred, var de ufarlige for mennesker (modsat heksene). Men de kunne om dagen ogsaa (ligesom heksene) optræde i dyreham som tudser, myrer, firben, larver o.a.⁴⁷

I keltisk folketro opfattede man "the fairies" som smaa, hjælpsomme og lykkebringende væsener. Sagn og sange paa de britiske øer saavel som i Skandinavien beretter meget om et lysfunklende alfefolk, der lejlighedsvis og uset søger menneskenes selskab og hjælper dem, men ogsaa driller og endog ødelægger deres helbred og lykke. Kun under særlige omstændigheder kunne man faa øje paa dem. Blandt de sydlige germanske nationer (Tyskland, Østrig, Schweiz) kendes alferne praktisk taget ikke, og det samme gælder tabutroen i forbindelse med afsvedne eller stedsegrønne pletter paa græsmarker, men saa meget oftere nævnes dværgene.

Dette forhold kunne tyde paa, at de mellemeuropæiske alfer er af nordeuropæisk herkomst og med normannerne er ført til Frankrig og England, medens der paa et senere tidspunkt skete en ekspansion nordpaa af heksetroen. Alfekongen (Alberich) i *Nibelungen* er

en dværgenes konge, medens fekongens navn i den romanske form Oberon (ca. 1200ff.) kendes baade i Frankrig og England.

Det oprindelige mytiske slægtskab mellem alfer og dværge ses alene af deres store lighed. Alligevel er det bemærkelsesværdigt, at navnet alf (mhty. *alp*, pluralis *elbe*) paa et tidligt tidspunkt gled helt ud af højtysk, og først i 1700-tallet blev indført med oversættelser af engelsk litteratur, nu som et begreb med ret usikker betydning af et yndefuldt kvindeligt dværgvæsen (*fairy elves* i Milton's *Paradise Lost* > *aelfen* hos Joh. Jac. Bodmer (1732), gentaget som elf i Wieland's oversættelse i 1764 af *A Midsummer Night's Dream*). Det nordiske *alf* (oldn. *alfr*, oldeng. *elf*) gengives i tysk ligeledes med *elfe*, men hverken dette ord eller *elbe* naaede efter 1700-tallet uden for skøn- og faglitteraturen og blev ægte folketro. Dog tillægges *elben* i nordtyske skrifter (paavirkning nordfra?) visse dæmoniske træk (sml. nedenfor).⁴⁸ Ogsaa i England er de oprindelige keltiske feer tilsyneladende blandet sammen med germansk alfetro, saaledes skelner Shakespeare (som røber et godt kendskab til almuens overtro) næppe mellem alfer og feer og nævner dem ofte ved siden af hinanden.

Væsentlige træk i forestillingerne om heksene, saaledes som vi kender dem fra hekseprocesserne, stemmer overens med hedenolds alfetro; men der er ogsaa store kontraster, saaledes heksenes sammenkomster (sabbater) og djævlepagt. Her er der sikkert sket en stærk paavirkning fra kristendommen, der stemplede alle de forbudte riter som djævelske.

En kronologisk sortering af materialet om hekseringtro i svensk, tysk, engelsk og fransk folkløse viser, at alfetroen paa dette punkt efterhaanden viger, og heksene udpeges som ophav. Den grundige sammenblanding i nyere tid vil fremgaa af det følgende:

I engelsk og skotsk folketro anlages heksene navnlig for at have samkvem (ogsaa seksuelt) med alfer eller *fairies*, der her stort

set beskrives som ”djævl”. Sine steder i Tyskland mente man, at alferne var frugten af et forhold mellem heks og djævel.⁴⁹ Heksene blev beskyldt for at ødelægge markernes afgrøde; i Tyskland hed dette destruktive væsen først *Pilwiz*, der aabenbart fra først af var et væsen med alfetræk, men efterhaanden gjordes mere menneskelig og ondsindet. De som følge af svampeangreb sammenfiltrede kviste (”trolde-koste”) kaldtes forhen *alflodder*; ogsaa drage, djævel og ond aand hed *alf*.

Talrige folkesagn og -viser vidner om, at det var farligt at komme alferne for nær; et slag af dem kunne lamme eller gøre syg. I England antog man, at heksene gik klædt akurat som alferne,⁵⁰ og troldsmørsvampen (*Fuligo septica*) hedder baade *fairy butter* og *witches' butter*.⁵¹ Omkring 1850 opregner en engelsk forfatter ikke færre end ca. 60 naturnavne og begreber med *fairy*, *elf*, *puck* og *pixy* som præfiks, bl.a. *fairy rings*, *fairy mushrooms*, *fairy stools*, *pixy puffs* (*Lycoperdon*), *puck fists* (*Lycoperdon*).⁵² I flere franske sagn om alferne hedder det, at de paa deres sabbat forbander kristendommen, hvorfor de opfattes som værende halvt hekse; andre overleveringer knytter dem som rigtige hekse sammen med djævelen. Baade alfer og hekse efterlod sig synlige spor af deres nattefester og nævnes derfor ofte i flæng som årsag til ”hekseringene”. Om en saadan ring paa en mark ved Vic du Chastenay sagde man, at her holdtes der heksesabbat.⁵³ Mange danske sagn (saaledes de af Sv. Grundtvig 1839–83 indsamlede) beretter om dansende ellepiger, trolde og bjergfolk.⁵⁴

Hekse og troldkællinger kunne ligesom alferne skyde med tordenkiler (belemnitter), foraarsage ”hekseskud”, lave tordenvejr, komme flyvende i (eller danse) som hvirvelvinde.⁵⁵ Naar alfer færdes, sker det hypigt i en hvirvelvind, og man kan da se dem fare over en pløjemark eller langs en støvet vej en foraarsdag. Slige hvirvler kaldes i Irland *wind fairies*. Taagebankers roterende bevægelser over enge har sikkert bidraget til sagnene om

elverpigernes dans.⁵⁶ I Indien foraarsages hvirvelvinde af de onde aander *bhuts*.⁵⁷

Baade alfer og hekse efterlader ringe i græsset, hvor de har danset, begge afværger med samme apotropæa. *Støvbold* gror paa heksenes natlige dansepladser; naar deres indre bliver sort, har djævelen rørt ved dem og fordrevet alferne (Tyskland).⁵⁸

Men græsset kunne ogsaa gro frodigere, svampe o.a. vækster hurtigt skyde frem, hvor de havde danset – de gav ogsaa grøde til jorden. At folketroen forholdsvis sjældnere omtaler de grønne pletter, kan skyldes, at den frugtbarhedskult, der var knyttet til disse væsener og specielt deres dans, først gik i opløsning. *In conjunction with the dates of the four great Sabbaths of the year, point to the fact that they also were intended to promote fertility*, skriver Murray (1921)⁵⁹ og anfører, at en frugtbarhedsdans ver paasketid og omkring en fallos-figur er nævnt i en engelsk præsteindberetning 1282. Fra Schwaben er medio 1800-tallet noteret: alle de steder, som *elfen* eller *sibyllen* gaar hen over, forbliver grønne i fjorten dage eller mere, og afgrøden er større.⁶⁰ Herhen hører maaske ogsaa et engelsk sagn om fund af mønter paa alfernes danssteder.⁶¹

Dansen har gennem alle tider og lande været en vigtig funktion i frugtbarhedsriter med orgiastiske ceremonier. Talrige indhuggede fodspor i bronzealderens helleristninger vidner om en frugtbarhedskult; med sporene (som efter dans) ville man besværges eller fastholde de grødebringende guddomme. J. Bing tyder øverste scene paa Kivik-sten nr. 8 som en kultisk handling ledsaget af musik; en gruppe mennesker ses omgivet af en ring, maaske en magisk kreds, hvori er tændt en hellig ild.⁶² Saa sent som 1857 blev paa en mindetavle i Frankrig skrevet, at kejser Napoleon III's fodspor havde gjort egnen frugtbar; kejserens ene fod er endog afbildet paa tavlen.

I tysk jægersprog forstaas ved ”heksering” en nedtraadt sti omkring buske og træer og

opstaaet paa det sted, hvor bukken i brunsttiden forfølger raaen, kredsende flere gange om samme træ.⁶⁵ Disse stier om træer nævnes bl.a. i svensk og engelsk folketro. Harers slyngede veksel gennem kornmarker kaldes – omend sjældent – af danske jægere en ”heksesti”.⁶⁴ Folkemindesamleren Jens Kamp optegnede i sidste halvdel af forrige aarhundrede, at *i lang og tæt sæd findes undertiden smalle stier, hvor sæden er bartskaaren. Almuen har kaldt dem ”hekstestier”, da man troede, at det var stier, som heksene paa deres natlige farter havde dannet.*⁶⁵

Skønt alferne var lette, nærmest immaterielle, væsener, mente man dog, at de i dug, græs, jord, sne kunne efterlade fodspor af deres dans og anden lystighed. Man kunne ligeledes let se, hvor heksene havde danset: deres fodaftryk viste nemlig kun fire tæer (slavisk folketro).⁶⁶ De mørkegrønne ringe i græsset, men særligt den visne ”nedtrampede” eller ”forbrændte” randzone animerede til overtroen om alfe- og heksedans. At hvide svampe – maaske paa een nat – skød op fra ringen, var ogsaa mystiske tegn paa en eller anden aktivitet nede i jorden, hvor dværgene boede. Set paa afstand og i maaneskin kunne hvide hatsvampe i kreds vække illusionen om smaa dansende væsener. Og endelig bidrag ogsaa den iagttagelse, at faar og kvæg instinktivt vægrede sig ved at æde det græs i ringen, som ellers saa fristende ud – dyrene maatte altsaa undgaa noget forhekset og skadeligt.

Om bjergfolkene nævner dansk folketro, at de gerne danser omkring en høj (”Elverhøj”). Fra Sverige (Småland) har Hyllén-Cavallius (1864) denne tro: Jordvætterne samles undertiden om natten paa en mark til leg og dans.

De holder da i haanden et lys, ligesom et voksllys, brændende med en klar blaalig eller grønlig lue. Disse lys [belemniter, ”vætelys”] stiller de siden paa jorden i en ring, tager saa hinanden i hænderne og danser rundt omkring de smaa brændende lys.

Saaledes kan de danse og lege flere timer om natten”.⁶⁷

Ved heksesabbaterne forestillede man sig, at der blev danset i kæde mod solen (fra højre mod venstre) omkring djævelen eller et træ, en stor sten, lysstøje, et bord med tændt lys e.l. Tilsvarende hedder det om ellefolket, at det kunne danse som (eller i) ild, højen stod paa gloende pæle o.s.v.⁶⁸ Den ”afsvedne” plet paa marken kunne altsaa ogsaa tilskrives en direkte forbrænding. Med alfernes natlige dans forbandt man i Sverige ogsaa de saakaldte *älvgrytor* eller *älvkvarnar* ??: sten med ringformede fordybninger, som rindende vand havde slidt.⁶⁹

At alfer og hekse dansede, som de ”koreografiske” mærker paa græsmarkerne viste, kunne saa meget lettere befastes i overtroen, som datidens folkedansere ligeledes bevægede sig i ring (kreds, kæde). C. W. v. Sydow mener, at forestillingerne om ellepigernes dans over taagedækkede moser og enge mindre skyldes fejltlydede iagttagelser end fiktive romantiske talemaader i forbindelse med et allerede eksisterende ord ”alfedans” (i *Folketro. Nordisk Kultur* XIX, 1935, s.144, 149). Den runde og lukkede kreds i græsset og en visnen zone, der skuffende lignede en smal, nedtraadt sti, maatte dog i en tidsalder, hvor almuen selv dansede i kæde, næsten uvægerlig føre til den opfattelse, at her havde smaa levende væsener danset.

Fra Sverige omtales en ringdans af Olaus Magnus 1555,⁷⁰ og en folkedans ”elfwardantz” 1745.⁷¹ Det nordlige Skaanes befolkning var berømt for deres alfedans, der skulle imitere alfernes; den havde 11 ”ture” (sv. *elf* ’elleve’, sml. *elf*, *älf* ’alf?’), men kun de ti maatte danses, nummer 11 var forbeholdt de underjordiske væsener.⁷² Alfernes natlige dans og melodien dertil var endnu i 1864 kendt af befolkningen i Vislande sogn som ”elfvaleken”, og et halvt aarhundrede forinden havde bønderne opført en mimisk ringdans, der skulle forestille alfernes.⁷³

En häxring. Foto: Börge Pettersson.

V. RINGENS FOLKLORE. TABUTRO

Ogsaa til selve ringen, kredsen som symbol – oprindelig vel paa solskiven, i videre forstand denne som mørkets fjende – er knyttet mangfoldige magiske forestillinger.⁷⁴ Den sluttede linie skiller fladen i to dele eller rum: det indre danner en magisk magtsfære; ved at slaa kreds om et eller andet faar man det i sin magt. Djævle, hekse, spøgelse etc. kan fastholdes i en cirkel, saa de ikke skader besværgeren. Men i det lukkede rum bevarer dæmonen stadig sin magt,⁷⁵ og heksene opererede selv meget med ”magiske cirkler”.⁷⁶ Den, der træder ind i en heksering, drager den onde magt til sig og prisgives den. Ompløjning eller -kørsel af landsbyer i apotropæisk hensigt omtales allerede fra aar 743.⁷⁷ Som baand og ring omkring hals, arme og fingre bliver kredsen til sidst simpelthen et lykketegn.

Hekseringen i vor forbindelse kunne altsaa opfattes som udtryk for Moder Jords skabende tryllekraft, magisk virksom som selve græsset, der dannede den. I nyere folketro ligger græssets animation til grund for heksenes skadevoldende trolddom; dets sensibilitet over for berøring gjorde, at de fnuglette over- og

underjordiske væsener alligevel kunne trampe græsset ned.

Trolddommen ved en heksering blev hævet, hvis et brød (apotropæum) gravedes ned i midten af den (Schweiz).⁷⁸ Hekse brugte ringen til onde formaal. Af fjer fra sengedyner flettede de en *hexenkrantz*, og naar den var sluttet, kunne intet menneske sove, trives eller helbredes i sengen, men blev tværtimod syg, indtil man opdagede heksekranzen og fik den brændt paa en korsvej (Tyskland).⁷⁹ I USA samlede heksebesværgere græs og kviste sammen til en stor ring paa skovbunden, mumlede magiske remser og stak den et minut før midnat i brand; heksen skulle da komme til syne i ringen. *There are several stories of travellers ... blinding into these witch rings at midnight ... [are] shut to death* med en sølvknap.⁸⁰

De steder, hvor hekse og andre mørkemagter helst holdt til og dansede, blev derfor belagt med tabu. Ethvert menneske, som uforvarende traadte ind i hekseringen, kom i alfers og hekses magt:

Saafremt det skulde hændes nogen, Mand eller Qvinde, at see om Morgenen en rund Plet paa Marken, hvor Græsset er nedtraadt eller afsviet, da vogte man sig vel for at gaae

derover, forinden man har spyttet tre Gange; thi paa saadanne Steder har Fanden om Natten piint Hexene, og siges det, at naar man ikke vogter sig og ihukomme saadan Advarsel, kan man let siden af Hexene blive forgjort. (1819)⁸¹

Det var farligt at komme alfe(elle-)folket for nær, det kunne puste *sygdom og pestilentze* paa folk.⁸² Ej heller gik det an at hælde kogende vand ud hvor som helst – man risikerede at ramme et alfebo. En bondemand paa Fur havde uheld med kvæget, indtil han opdagede, at ajlen løb ned til de underjordiske.⁸³ Et sagn fra Odsherred fortæller om en mand, at han belurede ellefolkets dans paa engen, men da tog et af de overnaturlige væsener nogle ”troidhatte” (*Lycoperdon*) og dryssede deres støv i hans øjne, saa de blev blinde.⁸⁴ En anden mand i Odsherred tøjrede aldrig sit kvæg paa en kæmpehøj (= alfernes bosted) og gav høet derfra til naboen.⁸⁵ Hyrderne maatte paase, at kvæget ikke græssede, hvor ellefolket havde været (”heksering” nævnes ikke), spyttet eller *gjort det, som værre er*, for saa blev dyrene meget syge; dog undgik kvæget selv dette græs.⁸⁶

VI. ÆLDSTE NÆVN AF ALFERING.

Olaus Magnus er den første nordiske forfatter, som omtaler alferingene. I 3. bog, II. kap. af det store værk *Historia de gentibus septentrionalibus* (Rom 1555)⁸⁷ skriver han, at spøgelse eller genfærd adskillige steder i de nordiske lande plejer at opføre deres ejendommelige rundanse, ledsaget af musik i vekslende mangfoldighed.

Men efter solens opgang røber disse væsener sig undertiden ved deres fodspor, som forbliver synlig i den duggede mark ... Nogle

steder har man desuden opdaget, at disse væsener under dansen trykker deres fodspor saa dybt i marken, at stedet, hvor de plejer at holde til, bliver tydelig afsvedet som af lid i en cirkel, saaledes at grønsværen indtørres og intet græsstraa siden kan gro der. Disse aandevæseners natlige danse kalder indbyggerne alfedans [chorea eluam].

Videre tror man, at det er menneskesjæle, som efter døden og til straf for vellyst maa svæve hvileløse omkring over jorden, hvor de engang levede.

Shakespeare har to steder brugt alferingen som sujet: i *The Tempest* (1611) som citeret ovenfor og i *Merry Wives of Windsor* (1600), 5. akt, 5. scene:

And nightly, meadow-fairies, look you sing,
Like to the Garter's compas [hosebaands
runding], in a ring:
The expresse that it bears, green let it be,
More fertile-fresh than all the field to see;

Et par aartier senere fortæller John Aubrey, at en mand en nat i 1633 eller 1634 saa alferne myldre frem, da han nærmede sig

one of the faery dances as the common people call them in these parts, viz., the greene circles made by those sprites on the grasse ... very small people dancing rounde and rounde, and singing and making all maner of small odd noyses ... But at length they left him, and when the sun rose he found himself exactly in the midst of one of these feary dances.⁸⁸

I Frankrig ledte Sébillot forgæves efter litterære udsagn om heksering indtil det 17. aarh.⁸⁹ En rejsende Moncony er den første franskmænd, som beskriver disse ringe:⁹⁰

Den 19. maj 1645 opholdt jeg mig i Vannes [Dép. Morbihan, sydl. Bretagne], og mens

jeg ventede paa et skib til Portugal, betragtede jeg egnens seværdigheder og lagde mærke til en eng, hvor man siger, at troldtøj [*sorciers*] holder deres sabbat. Der var her flere ringe, hvori græsset ikke blot var nedtraadt, men ogsaa saa ud, som havde man brændt det. Man siger, at disse ringe med aarene bliver større. Det er rigtigt, at man rundt om ser ligesom en ring, hvor græsset er meget smukkere og grønnere. Denne [eng] er højtliggende som en vej ved flodbredden ... men grønsværen dér, hvor man færdes, er ikke nær saa nedtraadt og forbrændt som disse ringe.

I sin *Antidote against Atheism* (1655, s. 232) diskuterer Henry More oprindelsen til de store mørkegrønne ringe i græsset, kaldet *fairy circles* – *whether they be the Rendezvous of Witches, or the dancing places of those little Puppet Spirits which they call Elves or Fairies*. En folkevisse fra 1658 fortæller om *elves* og *fairies*, at deres fodspor danner de mørkegrønne kredse, naar de følger efter dronningen, dansende rundt haand i haand; de breder borddug paa hatten af en svamp, en rugkærne er deres brød, o.s.v.⁹¹ Hekse og trold i runddans anføres som årsag til *the fairy rings* af Nathanier Crouch (1688).⁹² Fra Tyskland omtales 1691, at almuen tilskriver ringene i græsset heksenes dans.⁹³

Man [finder] ... *här eller där små Kretzar och Ringar uthi Gräset på Marckenne / hwilke aff gemene Mannen kallas Elfwedantzar / eller Elfwæ-Wägar / hwar til kunne finnes andre orsaker än at Elfwerna där skulle dantza*, skriver den svenske forfatter Urban Hjärne (1694).⁹⁴ Og knapt et århundrede senere (1769) definerer Johan Ihre begrebet *aelfdans*: *ita vocantur circuli, qui in pratis cernuntur ... credit vulgus his saltasse altos*.⁹⁵ Hvor alferne har danset, ses i græsset om sommeren et ligesom afbrændt sted, som almuen kalder *älv-dansar* (1783).⁹⁶

VII. ”ALFEDANS” OG ”HEKSERING”.

Alt tyder paa, at forestillingen om heksenes runddans er et laan fra alfetroen, og at benævnelsen ”heksering” ret sent kom til Danmark og Sverige sydfra. Feilberg’s *Ordbog over jydsk almuesmaal* (1886–1914) har saaledes ikke heksering som stikord. Selv i egne, hvor alfe- og heksetroen maa have været stærkt befæstet, findes der paafaldende faa overleveringer om disse danseringer i græsset (sml. med f.eks. England og Frankrig); desto oftere nævnes de nøgne eller stedsegrønne pletter som resultatet af forbrydelser eller underjordiske væseners tilstedeværelse. Medens hekseringene ofte inspirerede engelske digtere (Chaucer, Shakespeare, Tennyson, Browning, Kipling m.fl.), synes f.eks. H. C. Andersen ikke at have hørt om dem; i hvert fald anvender han dem ikke i sin fiktive produktion, som ellers nævner 38 forskellige eventyrfigurer og sagnvæsener. Gennemgangen af ca. 2 000 nyere digtsamlinger gav ligeledes et pauvert resultat, idet heksering en kun et sted er benyttet som sujet (Aage Reiter i digtsamlingen *Slaaenbær*, 1944, s. 8):

”Elverpigerne dandsede allerede paa Elverhøi, og de dandsede med Langschawl vævet af Taage og Maaneskin, og det seer nydelig ud for dem, der synes om den Slags”, ur H.C. Andersens ”Eventyr og historier”, 1905. Tecknade av Vilhelm Pedersen.

Nejlikbroskingen eller nejlikbroskivling (Marasmius oreades) är en av de svamparter som orsakar häxringar. Foto: Michael Krikorev.

Fornemme ridderhatte
er stilfuldt stillet op
med anstand til en dans.
Som hoffolk silkeglatte
i hvide fløjelshoser
de danner *heksekrans*.

”Heksering” nævnes ikke i O. Kalkar’s *Ordbog til det ældre danske Sprog* (perioden 1300–1700). *Ordbog over det danske Sprog*, bd. 7 (1925) har som første nævn Vilhelm Bergsøe’s *Fra den gamle Fabrik* (1869), II, s. 286 og Israel Levin’s samtidige ordsedler i Det kgl. Bibliotek.

”Elledans” findes derimod i Matth. Moth’s ordbogsedler fra ca. 1700 (E 42), og ordet gælder her saavel alfefolkets dans som den ”dans”, der skyldes stik af den giftige edderkop tarantel. *Videnskabernes Selskabs Ordbog*, bd. I, s. 41f. (1793) har ”hexedands” som stikord, men kun om heksenes sammenkomst paa Bloksbjerg, medens ”ælledands” er *en rundagtig Plet Eng, hvor Græsset staaer hyppigere end i Nærheden deraf, hvilket af overtroiske Folk tilskrives Ællefolket, der skal have dandset i en Cirkelgang*. C. Molbech’s *Danske Dialect-Lexicon* (1841, s. 98) oplyser, at *undertiden træffer man paa Marken en Krands eller Rundkreds, hvor Græsset staaer tykkere end ellers andetsteds. Det er Ellefolkets Dandseplads, hedder det*. Se ogsaa ”Elledands” i hans *Dansk Ordbog* (1833).

Ogsaa i svensk er heksering (*häxring, häxdans*) ligesom ordet heks en nyere germanisme⁹⁷ og det ægte folkelige navn er *älvdans, älvring*. Islandsk og færøisk folketro opererer meget med naturvætter, bl.a. *alvar*, men der er intet overleveret om deres ringdans eller spor i vegetationen derefter. Heller ikke i Norge blev den meget udbredte huldretro sat i forbindelse med ringformede mærker i græsset. Professor Ove Arbo Høeg skriver paa forespørgsel, at *om hekseringer ... har jeg personlig aldrig truffet på noen overtro eller annet folkloristisk stoff i Norge, merkelig nok. Amanuensis Finn-Egil Eckblad, som også har interessert seg for folketro i forbindelse medopper, forteller meg at heller*

ikke han har det. Imidlertid er denne overtro ikke helt ukendt i Norge.

Skuepladsen for alfe- og heksedansen blev ikke sjældent nøje geografisk fikseret med stednavne. *Hexentanzplatz* hedder et udsigtspunkt i Harzen; navnet bruges ogsaa om Blocksberg sammesteds.⁹⁸ (Hexen-)Ringberg ved Egern i Bayern var heksenes vigtigste mødested og maaske fra først af en offerplads.⁹⁹ I Italien nævnes især et nøddetræ ved Benevent samt bredden af den fjerne Jordanflod, i Frankrig navnlig Puy de Dôme (nu meteorologisk station), i Sverige Blåkulla, o.s.v.

Ifølge en indberetning til Ole Worm (d. 1654) laa der i Ingslev sogn og ved Gremmeløkke (Nordvest-Fyn) en høj, kaldet *Dansehøj*, omkring hvilken der ved toppen saas en sti og *om enten Troldfolk eller Bjergfolk eller Papi-sterne paa St. Hans Nat haver gjort den Sti med deres Dandsen derpaa*.¹⁰⁰

Omkring midten af forrige aarhundrede hedder det fra Rydaholm sogn i Finveden (Sverige), at her ligger *Elfdalen*, og undertiden bliver alferne synlige, naar de ved Valborgsdag (1. maj) danser i ring paa engen. Denne dans kaldes af almuen *elfdans*.¹⁰¹

Paa borgpladsen ved Keninworth (England) er der en berømt danseplads for elverfolket.¹⁰² Og fra Frankrig¹⁰³ kan nævnes: Lige ved en vej, som romerne skal have kaldt ”elverpigernes vej” og ved et helligt træ er der i marken en rund plet, sandsynligvis rester af en stendysse; egnens befolkning siger, at der holder heksene deres sabbat. Paa bagsiden af Puy de Pege mellem la Chapelle og la Bastide findes ”djævelens vej”: en ring, hvor grønsværet ikke vil trives, og det hedder, at djævelen og hans tilhængere danser rundt om denne ring hver nat. Alfefolket samles hver nat ved ”Rondes-fées” (Saint Silvestre), og folk, som ser det og stiller spørgsmaal, faar svar. I Ardennerne er der aldrig græs paa ”Rond de la Dame”, hvor feerne danser i maaneskær; en bonde- mand stod tidligt op en sommermorgen og saa

de hvide skikkelser danse. I Warloy-Baillon (Somme) holdt feerne deres natlige sabbat paa "Champs des fées", som var en stor rund og uopdyrket plet.

Tanzplatz og *Spielplatz* er i Schweiz lokale stednavne med relation til sagnvæsernes dans; en granskov ved Seengen grænser til Elfliwiese, og en af dens største lysninger kaldes *Tanzplatz*, en bondegaard i nærheden *Tänzer*. Om mange af disse lokaliteter siges endnu (1856), at her har die Brunnenjungfer og Waldmännchen danset med hinanden, og de sorte græsringe, der hyppigt ses paa engene, kaldes Hexentanz. Træer med *Hexenbesen* (heksekoste) var ikke velsete; man betragtede dem som hekseenes træffested. I Breitenhau stod et fyrretræ med vældige "troldkoste" og i nærheden fandtes (ved Güllen) hekseenes vigtigste danseplads.¹⁰⁴

Nedanfor anføres en samlet oversigt over benævnelserne paa "hekseringe" på en række sprog.¹⁰⁵

Dansk: elledans (ca. 1700ff.), ellefolkets danseplads (1841), heksering.

Svensk: älfdans (1555), alfwewägar (1694), älf-, elfdans, elf-, älv-, alfring, elfgångar, älverdans (sv. Finl.), ellaredans, syrvelldansar ("cirkeldanse"), häxring, häxdans.

Norsk: alfedans (1844), alvedans, dansarring, heksering, soppring.

Engelsk: fairy ring, fairy dances, fairy courts, fairy walks, fairy grounds, fairy circles, pixy-rings, pisky beds, hag track ("heksepor").

Hollandsk: elvenring (1836), heksedans, -krans, -ring, kolring (præfiks = heks), tooverkring (toover = heks), tooveresse ronde, duivels karnpad, tjenmolenpad, dial. tsjerpæd.²

Belgisk: batis de macrales ("det ondes værk").

Fransk: cercles magiques, cercles mystérieux, cercles mycéliens, cercles des fées, ronde du sabbat, ronde de fées, ronde de sorcières, ronde du diable, dances de fées, bal des fées, anneaux magiques.

Tysk: Elfenring, Feenring, Elfentanzplatz, Alberring, Hexenkreis, -platz, -tanz, -ring, Zauberring, Pilzring.

USA: fairy ring, witch's ring.

Den her behandlede sagngruppe har i Danmark kun afsat to svampenavne, begge af ny dato, og efter alt at dømme konstruerede – nemlig *elledans-bruskhat* for *Marasmius oreades* og *hekseringpaddehat*, *heksering-ridderhat* til *Tricholoma personatum*. I litteraturen nævnes de første gang af E. Rostrup i 1869 (*Blomsterløse Planter*, s. 38, 47), *heksering-ridderhat* hos og efter Severin Petersen i 1895 (*Det højere Svampeflor*, s. 45). I det øvrige Skandinavien kendes ikke tilsvarende navne; i Tyskland hentyder kun *Kreisling* (*Marasmius oreades*) til ringdannelsen,¹⁰⁶ men til elledans-bruskhat svarer i England *pixy stool* (pixy = dværgvæsen) og fairy-ring champignon,¹⁰⁷ i Frankrig *nymphes des montagnes*. (Fig. 8).

Det artsspecifike epitet *oreades* er et laan fra den græske mytologi, hvor *oreaderne* var nymfer knyttet til bjergene (bl.a. "Ekko"), som dryaderne var det til træerne, og traadte dansen paa bjergsidernes bløde græs. Den første, som brugte ordet *oreades*, var skolelæreren og amatørmykologen James Bolton (d. 1799) i Yorkshire; denne svamp afbilder og beskriver han som *Agaricus oreades* i sit haandkolorerede værk *An History of Fungusses growing about Halifax* (pl. 151, 1791). Navnet *Elledans-bruskhat* er sandsynligvis dannet af Rostrup, der interesserede sig stærkt for etnobotanikken.

2 karnpad = "smørkærne-sti"; ligner den runde gang, som heste spændt for kærnen danner i græsset paa malkepladsen, men iflg. folketroen er det en hvid hest eller et føl (= heks), der om natten løber rundt, redet af en djævel.

Ålvdans enligt Olaus Magnus, ur Historira de gentibus septentrionalibus, 1555.

TILBAGEBLIK.

Siden middelalderen og i størstedelen af den vestlige verden beskæftigede fantasien sig overordentlig meget med de såkaldte hekseringe, der dels var usædvanligt frodige, dels havde en visse, forbrændt eller nøgen randzone. Cirkelformen alene gav idéassociationer om væsener, der her havde danset i kreds. Snart tilskrev man ringene alfer og feer, som kunne give grøde til jordbunden, snart udpegede man dværge, hekse og trolde, hvis onde kræfter fik græsset til at visne eller gjorde stedet ufrugtbart. Den historiske folkløse viser, at heksene gang paa gang overtager ældre mytiske naturvæsners roller; forestillingen om alfernes dans er derfor ældst. Og denne forestilling skyldes ikke alene, at man fejltlydede iagttagelser (hvirvlende taagebanker), men ogsaa, at ringene paa marken lignede spor efter en runddans. Spørgsmaalet er da atter, hvorfor man blandt de mange overnaturlige væsener, som stod til almuens raadighed, netop valgte alferne og deres underjordiske slægtninge som dem, der dannede ringene. Svaret er maaske, at disse væsener oprindelig havde forbindelse med en frugtbarhedskult – græssets frodigere vækst var meget iøjnefaldende.

Allerede i 1700-tallet gik den overtro, som havde skabt sagnene om hekseringene, i opløsning. Den blev forvansket, omdannet og blandet op med adskillige andre sagnmotiver, herhjemme især ”nøgen plet”-motivet. I nutiden minder kun navnet heksering om den naturdyrkelse, som ligger til grund for det.

Forfatteren retter en tak til professor N. Fabritius Buchwald for hjælp ved materialets tilvejebringelse.

FORKORTELSER

ETK, DS = Tang Kristensen, Evald, 1892–1901, *Danske Sagn* I–VI, Aarhus.

ETK, DS ny rk. = Tang Kristensen, Evald, 1928–31, *Danske Sagn* ny Række I–VI, København.

Hwtb. Aberggl. = *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* I–IX, 1937–41.

Ramsbottom = Ramsbottom, John, 1953, *Mushrooms and Toadstools*, London.

Séb. = Sébillot, Paul, 1904, *Le Folklore de France* I, Paris.

Thiele^I = Thiele, J. M., 1818–23, *Danske Folkesagn* I–V, København.

Thiele^{II} = Thiele, J. M., 1843–60, *Danmarks Folkesagn* I–III, København.

Wär. och Wird. = Hyltén-Cavallius, G. O., 1864–68, *Wärend och Wirdarne* I–II, Stockholm.

KILDESTEDER OG TILFØJELSER

- 1 Fulke, W., 1563, *A goodly Gallery*, se Ramsbottom, s. 115.
- 2 Sml. *Donnerpilz* (1836ff.) om *Boletus luridus*. Marzell, Heinrich, 1943, *Wörterbuch d. deutschen Pflanzennamen* I, Leipzig, s. 616; *Hwrb. Abergl.* VII, 1935–36, s. 29.
- 3 *Sprengel's Land- und Forstwirtschaft. Zeitschrift für Nord-Deutschland* II, ÅR, s. 363.
- 4 Séb., s. 204.
- 5 Wiegmann, A. F., 1839, *Om Planternes Sygdomme*, overs. af S. Drejer, København, s. 156.
- 6 Rostrup, E., 1875, *Nogle kulturhistoriske Smuler vedkommende Blomsterløse Planter. Skaarup Seminarium i Undervisningsaaret 1874–75*, Skaarup, s. 18.
- 7 Ramsbottom, s. 120.
- 8 Ramsbottom, s. 117.
- 9 Linné, Carl, 1745, *Ölandska och Gothländska Resa 1741*, Stockholm, s. 66; sm. Forf., 1951, *Herbationes Upsalienses* I. *Herbationerna 1747.*, red. Åke Berg (Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift 1950–51), Uppsala, særtryk s. 17.
- 10 Bradley, R., 1717, *New Improvements of Planting and Gardening*, London, pt. 3, s. 122f. – Myrer ses forøvrigt ofte i hekseringe af *Marasmius*, maaske tiltrukket af en substans ved disse svampe.
- 11 *Encyclop. britannica*, 1797, s. 91; 1855, s. 471.
- 12 Perger, A. von, 1864, *Deutsche Pflanzensagen*, Stuttgart, s. 89.
- 13 ETK, *DS* ny rk. V, s. 49.
- 14 Laube, Gustav E., 1896, *Volksthümliche Überlieferungen aus Teplitz und Umgebung*, Prag, s. 58.
- 15 Jørgensen, Sv., i Dansk Folkemindesamling 1906/23: 622, efter gl. husmandskone Julie Pedersen, optegnet 1925, sml. Tang Kristensen, E., 1923, *Æresbog*, København, s. 56. Maaske omtydet sagn om menneskeofring; jnf. Schütte, Gudmund, 1919, *Hjemligt Hedenskab*, København, s. 82, 204.
- 16 Hutton, J., 1790, *Of certain natural appearances of the ground on the hill of Arthur's seat* (Trans. Royal Soc. Edinburgh II), Edinburgh, pt. 2, s. 8.
- 17 Wollstone, W. H., 1807, *On fairy-rings* (Phil. Trans. Royal Soc. 97), London, pt. 2, s. 133–38.
- 18 Kamp, J., 1877, *Danske Folkeminder, Æventyr, Folkesagn*, Odense, s. 163 (Midtsjælland).
- 19 ETK, *DS* VI, 2, s. 214.
- 20 Uhrskov, Anders, 1923, *Sagn og Tro*, København, s. 14.
- 21 Thiele, J. M., 1860, *Danmarks Folkesagn* 3. *Den danske Almues overtroiske Meninger*, København, s. 168.
- 22 Grøn, Fr., 1909, i *Maal og Minne* (Setesdalen); jnf. *Norges land og Folk* 9. *Beskrivelse over Nedenes amt* I, 1904, Kristiania, s. 575ff.
- 23 Gregor, W., 1881, *Notes on the Folklore of the Northeast of Scotland*, London, s. 116, 179.
- 24 Crooke, W., 1896, *The popular religion and Folk-Lore of Northern India* II, London, s. 92.
- 25 Saxo, 1858, *Saxonis Grammatici Historia Danica*, ed. P. E. Müller, Havnæ, s. 404.
- 26 Saxo, 1941, *Danmarks Krønike*, oversat af N. F. S. Grundtvig, udgivet ved Vilh. La Cour, København, s. 365.
- 27 Saxo, 1898, *Danmarks Krønike* I, oversat af Fr. Winkel Horn I, København, s. 323.
- 28 *Wär. och Wird* II, 1868, s. 134.
- 29 Hammershaimb, V. U., 1891, *Færøsk Anthologi* I, København, s. 349.
- 30 Burne, Ch. S., 1883, *Shropshire Folklore*, London, s. 2: hvor to kæmper traadte i gl. tid, er aldrig groet græs; stier paa bjergsider, hvor der ikke gror lyng, er kæmpes fodspor (Orkney).
- 31 *The Maginogion*, 1877, ed. Ch. Guest, Chicago, s. 438.

- 32 Om svampenes diaboliske natur, se Teirlinck, Is., 1924, *Flora diabolica*, Antwerpen; jf. registreret "Fungus".
- 33 Grimm, Gebr., 1948, *Irische Elfenmärchen*, Berlin, s. XCVIII, XLII.
- 34 Loorits, Oskar, 1951, *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* II, Uppsala, s. 165, III, 1957, s. 71, 88 (Luce, J. W. L. von, 1827, *Wahrheit und Muthmassung*, Pernau).
- 35 *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* XIII, 1904, s. 435f.
- 36 *Folk-Lore* IV, 1893, s. 401f.
- 37 Her efter Kirk, Rob., 1893 [1691], *The Secret Commonwealth of Elves, Fauns, and Fairies*, London, s. 88, sml. XXI, XXV.
- 38 Feilberg, H. F., 1910, *Bjærgtagen*, København, s. 12.
- 39 Om pygmæ-teorien, se Evans-Wentz, W. Y., 1911, *The Fairy-Faith in Celtic Countries*, Oxford, se reg.; primitive folks respekt for jern: Croke [note 24], s. 12.
- 40 Runeberg, Arne, 1947, *Witches, Demons, and Fertility Magic*, Helsingfors, s. 141, jnf. VII.
- 41 *Mannus* VII, 1915, s. 231.
- 42 Birkeli, Emil Otto, 1943, *Fedrekult*, Oslo, s. 100, 107, 130.
- 43 Backman, E. Louis, 1945, *Den religiösa dansen inom kristen kyrka och folkmedicin*, Stockholm, s. 194, 203. I Schweiz sagde man, at de dødes aander, behængt med istapper, danser paa bjergeng: Jegerlehner, J., 1913, *Sagen und Märchen aus dem Oberwallis*, Basel, s. 200, 238, 255.
- 44 Kirk [note 37], XXIII, s. 23.
- 45 Murray, Marg. A., 1933, *The God of the Witches*, London, s. 55, 62.
- 46 Sydow, C. W. von, 1935, i *Nordisk Kultur* XIX, s. 144.
- 47 *Wär. och Wird.* I, s. 272f.; Jahn, U., 1886, *Volks-sagen aus Pommern und Rügen*, Stettin, s. 64, jnf. s. 74; sml. Hartland, E. S., 1891, *Science of Fairy Tales*, London, s. 51ff.; Feilberg, H. F., 1886–1914, *Ordbog over jyske Almuemål*, København: "tudse"; jnf. svampenavne som toadstool, tudsehat, paddehat o.l.
- 48 *Hwtb. Abergl.* II, 1929–30, s. 759 f.
- 49 Meyer, E. H., 1891, *Germanische Mythologie*, Berlin, s. 76ff., 118, 135.
- 50 Addy, S. O., 1895, *Household Tales*, London, s. 70, sml. XII.
- 51 *County Folk-Lore*, printed extracts no. 2, *Sufford*, 1893, London, s. 35.
- 52 Denham, M. A., 1895, *The Denham Tracts* II, London, s. 110.
- 53 Séb., s. 202.
- 54 Om syngende, spillende, dansende bjergfolk: ETK, *DS* ny rk. I, s. 133–44.
- 55 Petersen, N. M., 1863, *Nordisk Mythologi*, København, s. 107; *Wär. och Wird.* II, s. 13ff.; ETK, *DS* ny rk. II, s. 99; Grip, Elias, 1917, *Svenskt allmogeliv*, Stockholm, s. 147; sml. Randolph, Vance, 1947, *Ozark Superstitions*, New York, s. 283 (*Lycoperdon*).
- 56 Feilberg [note 38], s. 23 (m. litt.henv.).
- 57 Gordon, E. M., 1908, *Indian Folk Tales*, London, s. 80.
- 58 *Hwtb. Abergl.* I, 1927–28, s. 1485; i Engl. kaldes *Lycoperdon* bl.a. "alfeknap" (ibid.).
- 59 Murray, Marg. A., 1921, *Witch-Cult in Western Europe*, Oxford, s. 23, 130; jnf. Murray [note 45], s. 115.
- 60 Meyer, Ernst, 1852, *Deutsche Sagen, Sitten und Gebräuche aus Schwaben* II, Stuttgart, s. 24.
- 61 Rhys, J., 1901, *Celtic Folklore, Welsh & Manx* I, Oxford, s. 203f.
- 62 *Mannus* VII, 1915, s. 77; ringen kan dog ogsaa tydes som en indhegning eller hytte.
- 63 *Der grosse Brockhaus* 5, ¹⁶1954, Wiesbaden, s. 433. – Lynet rammer i følge folketroen oftest egen, men uden at tænde ild; jorden brændes omkring stammen, og saadanne ringe kaldes af almuen "hexenringe": Höfler, H., 1892, *Wald- und Baumkult*, München, s. 103.
- 64 *Dansk Jagt-Leksikon* I, 1944, s. 543.
- 65 Kamp, J., 1943, *Dansk Folketro*, København, s. 59; jnf. *Ugeskrift f. Landmand*, 1877, s. 190.
- 66 Krauss, Fried. S., 1908, *Slavische Volksforschung*, Leipzig, s. 44f.; i Malaya siges, at djævelen danser: *Folk-Lore* XIII, 1906, s. 135.

- 67 *Wär. och Wird.* I, s. 270; jnf. s. 272: tilsvarende ring af lys paa stuegulv.
- 68 Quicherat, Jules, 1841, *Procès de condamnation et de réhabilitation de Jeanne d'Arc*, Paris, s. 210 m.fl.; under processen blev hun spurgt om et træ, hvormod alferne dansede ved nattetid.
- 69 *Wär. och Wird.* I, s. 256; jnf. s. 144ff.
- 70 Magnus, Olaus, 1555, *Historia de gentibus septentrionalibus*, Rom, XV, kap. 8.
- 71 Norlind, Tobias, 1911, *Studier i svensk folklore*, Lund, s. 383; jnf. s. 38 (Ty.), 398.
- 72 Arndt, E. M., 1806, *Reise durch Schweden im Jahre 1804* IV, Berlin, s. 242; jnf. III, s. 16f.
- 73 *Wär. och Wird.* I, s. 253f. (med noder); II, s. 461.
- 74 Crooke [note 24], s. 43f.; bæres mod sygdom (Indien, Irland): *ibid.*; *Hembygden* I, 1910, s. 9-18.
- 75 Om cirkelns folklore, se *Hwtb. Abergl.* V, s. 462-78.
- 76 Givry, Grillot de, 1954, *Witchcraft, Magic and Alchemy*, New York, s. 104-14, med illustrationer.
- 77 Erich, O., 1955, *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, ed. Rich. Beitz, Stuttgart, s. 775 < *Indiculus superstitionum et paganiarum* (slutn. 8. årh.).
- 78 Rochholz, E. L., 1856, *Schweizersagen aus dem Aargau* II, Aarau, s. 169; Herzog, H., 1913, *Schweizersagen* II, Leipzig, s. 180.
- 79 *Hwtb. Abergl.* III, s. 1877, m. litt.henv.; sml. II, s. 1285.
- 80 Randolph [note 55], s. 289.
- 81 Thiele¹ II, s. 105.
- 82 Thiele¹ IV, s. 27.
- 83 Schütte, Gudmund, 1925, *Hedenskab i Danmark*, København, s. 20.
- 84 Andersen, Lars, 1918, *Folkesagn og Folketro i Ods Herred*, København, s. 26 (Asnæs s.); sml. Brøndeggaard, V. J., 1961, i *Archiv für Pharmaci og Chemi* 68, s. 1283-1285.
- 85 Andersen, Lars, 1921, *Folkesagn og Folketro i Skippinge, Tudsø og Merløse Herreder*, Kolding, s. 24; jnf. *Festskrift til H. F. Feilberg*, 1911, København, s. 174, 209: græs paa stuetag tabu, offer til græs-aand (Norge).
- 86 Thiele¹¹ II, s. 176f.; Rostrup [note 6].
- 87 Magnus, Olaus, 1909 [1555], *Historia de gentibus septentrionalibus*, ORT, s. 150.
- 88 Ramsbottom, s. 114.
- 89 Séb., s. 201.
- 90 *Journal des voyages de Monsieur de Monconys* I, 1665, 2, s. 11.
- 91 Percy, Th., 1765, *Reliques of Ancient English poetry* III, London > *Rev. trad. pop.* I, 1887, s. 75.
- 92 Crouch, Nathaniel, 1688, *The Kingdom of Darkness*, London, s. 55.
- 93 Tentzel, W. E., 1691, *Monatliche Unterhaltungen*, s. 345.
- 94 Hjærne, Urban, 1694, *Een kort anledning till åtskillige malm- och bergarters ...* II, Stockholm, no. 4.
- 95 Ihre, Johan, 1769, *Glossarium Suo-gothicum* I, Uppsala, s. 23.
- 96 J. P. Wallensten's optegnelser om overtro (1783); se Norlind [note 71], s. 83.
- 97 *Svensk Uppslagsbok* 13, 1959, s. 1295.
- 98 *Brockhaus* [note 63], s. 433.
- 99 Höfler [note 63], s. 100.
- 100 ETK, *DS* ny rk. I, s. 137f.
- 101 *Wär. och Wird.* II, XIII.
- 102 Elling, Chr., 1959, *Shakespeare*, København, s. 25.
- 103 Séb., s. 202, 204.
- 104 Kummer, Bernh., 1952, *Schaffhauser Volksbotanik* I, Schaffhausen, s. 63.
- 105 Navnestof hentet fra flg. litteratur (udover det allerede med notetal dokumenterede): Rietz, J. E., 1867, *Svenskt Dialekt-Lexikon* I, Lund, s. 117; Fries, Elias, 1880, *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamn*, Stockholm, s. 24; Friend, Hilderic, 1883, *Flowers and Flower Lore* I, London, s. 20; Teirlinck, Is., 1933, *Flora magica*, Antwerpen, s. 29, 33f; *Bayer. Hft. f. Volkskunde* IX, 1922, s. 107; *Naturen*, 1943, s. 359; *Brockhaus* [note 63], s. 432.
- 106 *Til Marasmus oreades kender jeg ingen med alfer o.s.v. sammensatte navne* (prof. dr. Heinr. Marzell, skr. medd. 1962).
- 107 Friend [note 105], s. 20.